

Hornyák Péter István

**REINHART KOSELLECK A 'TÖRTÉNELEM' MODERN TOPOSZÁNAK
KIALAKULÁSÁRÓL¹**

I.

A modern német történettudomány a XX. század utolsó harmadában egyre kritikusabban szemlélte mind a II. világháború után domináns pozícióba került társadalomtörténeti (*Sozialgeschichte*), mind a klasszikus szellemtörténetet megközelítést. A számtalan ok közül elsősorban a modernitás teleológia-hitének megingását, illetve a történelmi valóságfogalom megváltozását emelhetjük ki. A nyelvi fordulat konzekvenciáinak történettudományra való alkalmazása révén centrális kérdéssé vált a nyelv(használat) maga is, amit már a német tudásszociológiai megközelítés (Alfred Schütz, Thomas Luckmann és Peter L. Berger) is a tapasztalatok és elvárások jelentéshordozójaként, s egyúttal cselekvésinstrumentumként tételezett. A nyelv kétségkívül legfontosabb társadalmi funkciója az, hogy az új tapasztalatok körvonalazásának és társadalmi integrációjának kardinális eszközét jelenti, ugyanakkor – tegyük hozzá – korántsem pusztán semleges közvetítő közeg. A jelen és múltbéli társadalmi tapasztalat mindenesetre nyelvileg épül fel, tehát a történeti-társadalmi kutatás számára is elsősorban a nyelven keresztül ragadható meg.² Ebben a csapásirányban teljes joggal tulajdoníthatunk úttörő szerepet a Reinhart Koselleck, Werner Conze és Otto Brunner nevével fémjelzett, alapvetően kritikai megközelítésként induló német fogalomtörténetnek, melynek köszönhetően a történeti jelentéskutatás Németországban korábban paradigmatickussá válhatott, mint más európai országban. A korszak sok más kutatójával ellentétben azonban Koselleck számára épp a nyelv és a történelem közti rés, nyelv és a történelem interakciója jelentette a kihívást mind elméleti, mind módszertani szempontból. A fogalmak ezen értelmezés szerint nem pusztán társadalmi, gazdasági és politikai struktúrák függvényei, mivel az eszmék és azok kontextusai egymásra kölcsönösen ható hálózatot is alkotnak.³ A történelmi fogalmaknak tulajdonított fundamentális súly persze tulajdonképpen és elsődleges

---

¹ Az írás a Nagyerdei Almanach Online Bölcséleti Évkönyv *Romatikus világszemlélet – A német romantika művészet- és történelemfelfogása* címmel 2015. május 30-án a Debreceni Egyetemen megrendezett konferencián elhangzott előadás kibővített és szerkesztett változata.

² BAT 2006, 435.

³ BREISACH 2004, 343.

módon azon filozófiatörténeti előzményekre – eminens módon ahhoz a hegeli premisszához – utal vissza, mely szerint az eszméknek történelemformáló erejük van. Magát a „fogalomtörténet” terminust is Hegel használja először *Előadások a történelem filozófiájáról* című 1837-es előadásában.⁴ A modern német fogalomtörténeti iskola másik, közvetlen előfutárának Rudolf Eucken *A jelenkor fogalmai* című 1878-ban megjelent műve, illetve a Joachim Ritter szerkesztette *A filozófia történeti szótárkönyve* című vállalkozás tekinthető.⁵ Ritter a lexikon kettős céljaként a kortárs filozófia terminológia zürzavarát előidéző okok tisztázását (diagnosztika) és a fogalmak újabb alkalmazásában való pontosítását (terápia) jelölte meg. Fogalom alatt a szótárkönyv szerzői olyan terminus(ok) által reprezentált szavakat értettek, ahol *a fogalomként való rekonstrukció hermeneutikai értelemben az adott filozófiai elmélet egészéből történik, mégpedig a fogalomnak más fogalmakkal való összefüggésében.* Az elmélet-összefüggésben képzett filozófiai fogalmak így egy diszkurzíve strukturált fogalomrendszer részei, a fogalmak hálójának csomópontjai. Az 1972-ben útjára indult *Történeti alapfogalmak – Történeti lexikon Németország politikai-társadalmi nyelvéhez* (*Gesichtliche Grundbegriffe – Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*) koncepciójának kiindulópontja ezzel szemben az volt, hogy német nyelvterületen az 1750 és 1850 között a társadalmi és politikai beszéd kulcsfogalmaiban bekövetkező alapvető szemantikai struktúraváltozás jelenségét deskriptíve tematizálja. A mintegy 119 történeti alapfogalom alatt az összesen hét kötetre rúgó lexikon szerzői nem a történettudomány szakkifejezéseit értették, hanem maguknak a történelmi mozgásoknak az egymással összefüggésben álló vezérfogalmait⁶ – tehát az alkotmánnyal és államformával kapcsolatos fogalmakat, a gazdasági és társadalmi szerveződés kulcsfogalmait, a különféle tudományok önmegnevezéseit, a politikai fogalmak vezérfogalmait és jelszavait, illetve a társadalmi rétegekre használt megnevezéseket. „Egy kutatási terület építőköveiről van itt szó, a mi a társadalmi és politikai nyelvet, speciálisan annak terminológiáját egyszerre szemléli a történelmi mozgások faktoraiként, s egyúttal indikátoraiként is.”⁷ Az indikátorokat természetesen nem szabad „tükörként” felfognunk, ám közös fogalmak híján társa-

---

⁴ Vö. HWP 788-808.

⁵ Niklas Olsen megemlíti még Johannes Kühn *Toleranz und Offenbarung* című könyvét, ahol a szerző fogalmi megközelítést alkalmaz a vallási nyelvhez és Carl Schmittet, aki politikai-jogi szempontból kérdez rá a fogalmak jelentésére. OLSEN 2012, 178–179.

⁶ GGB 1975. Bevezetés XIII-XIV.

⁷ GGB 1975, XIV.

dalomról sem beszélhetünk, s főleg nincs szó egységes politikai cselekvés lehetőségéről sem.⁸ A vizsgálatba bevont források három csoportot alkottak: 1. a „klasszikusok” (filozófiai, államjogi munkák, költők és teológusok művei), 2. a mindennapok forrásai (újságok, levelek, naplók, pamfletok, parlamentek rendelkezései), 3. szótárkönyvek.⁹ A bevont textusok révén olyan elméleti és interdiszciplináris keret rajzolódik ki, ahol a különféle diszciplínákra (történelem, szociológia, nyelvészet stb.) jellemző karakterisztika és különféle szerzők munkái együtt jelennek meg. Minden szótárcikk három időbeli periódust különít el: 1. az antikvitástól a premodern időkig; 2. a *Nyeregkor*, mint a modernitás küszöbének mélyreható fogalmi változásai; 3. a fogalmak kortárs nyelvi használata(i). A célkitűzés szerint nem valamiféle „magában vett társadalmi valóságot” céloz meg, hanem a fogalmak diakrón szemantikai elemzését állítja a vizsgálat középpontjában, vagyis „szemantológiai kontroll[t nyújt a] jelenkori szóhasználatunk számára”.¹⁰ Azonban nem jelenti ez azt, hogy a fogalomtörténetnek mellőzné a történeti-társadalmi „valóságra” vonatkozást, a háttérben inkább egy sokkal összetettebb realitáskonceptió húzódik meg, mely a XX. század első harmadának német fenomenológiai (Edmund Husserl, Martin Heidegger) és nyelvfilozófiai (Friedrich Ludwig Gottlob Frege, Ludwig Wittgenstein), s nem utolsósorban a tudásszociológiai (Max Scheler, Alfred Schütz, Karl Mannheim) megközelítéseinek és eredményeinek befolyása alatt áll. Jan Ifversen szavaival élve Koselleck „nem szövegekkel (texts) foglalkozik, hanem forrásokkal (sources). Nem pusztán a közvetlen szövegösszefüggésekkel dolgozik, hanem az annál átfogóbb társadalmi kontextusokkal. Nem filozófiai kontextusokkal vagy olyan fogalmakkal foglalkozik, melyek mindenekelőtt normatív politikai és elméleti nézőpontból érdekesek, hanem olyan fogalmakkal, melyek a politikai és társadalmi változásoknál szignifikánsak.”¹¹

---

⁸ KOSELLECK 2003b, 122. Vö: „Egy fogalom nem pusztán a benne megragadott összefüggések indikátora, hanem egyúttal azok faktora is. Minden fogalommal meghatározott horizontok, s egyúttal a lehetséges tapasztalatok és az elgondolható elméletek határai is leülepednek.” Koselleck 2010a, 100.

⁹ A fogalomtörténet első kritikái épp a források kiválasztására irányulnak, amennyiben azok túlságosan a tudományos-társadalmi „elithez” kapcsolódnak. Az 1985-ben *indult Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820* szerkesztője, Rolf E. Reichardt ezt a kritikát alapul véve bővítette ki a vizsgált forrásokat képi-szimbolikus, illetve a szélesebb társadalmi közönség számára íródott kordokumentumokkal.

¹⁰ GGB 1975, XXII.

¹¹ Jan Ifversen: *Begrebnhistorien efter Reinhart Koselleck*. Stagmark No. 48 (2007), 87. Idézi: OLSEN 2012, 180.

II.

Koselleck véleménye szerint az 1750-1850 közti időszak mélyre nyúló társadalmi-politikai változásai kéz a kézben jártak azok fogalmi topográfiájának fundamentális változásaival. A holisztikusan és interdiszciplinárisan¹² értett *Nyeregkornak* (*Sattelzeit*) elkeresztelt korszak fogalmisága azért különleges – folytatja a gondolatmenetet –, mert a múltra tekintve gondolja el a mindenkori jelen politikai-társadalmi tényállásait, de ugyanezen fogalmak már a jövőre szegeződésben nyerik el jelentőségüket. Ezáltal Janus-arcúak. A német historikus szerint az „újkor” ebből következően nem egy eseménnyel kezdődik, s nem valamiféle társadalmi, politikai, tudományos vagy technológiai fejlődés „tetőződésével”: a *tapasztalat temporális struktúraváltozása* az, ami az újkort annak tulajdonképpeni értelmében megvilágítja,¹³ a *felgyorsulás* is csak ennek egyfajta „empirikus szubsztrátuma”. Az így felfogott fogalomtörténet – Carsten Dutt szavaival élve – a modernitás létrejöttének holisztikusan kiterjesztett története, mert nem csak a politikai-társadalmi fogalmak *tartalmával*, hanem (s mindenekelőtt) azok *funkciójával* foglalkozik. Koselleck a fogalomtörténet alatt Dutt megközelítése szerint egy olyan projektet értett, ami „nem csak történeti szemantika, hanem egyúttal történeti pragmatika is.”¹⁴ A tapasztalat *Nyeregkornak* bekövetkezett temporális struktúraváltozásával kapcsolatban Koselleck négy, egymással összefüggő mozzanatot különböztet meg, ezek a *demokratizálódás* (*Demokratisierung*), az *ideológizálhatóság* (*Ideologisierung*), az *időiesülés* (*Verzeitlichung*), és a *politizálódás* (*Politisierung*):¹⁵

1. *Demokratizálódás*: a *Nyeregkornak* a politikai-társadalmi vezérfogalmak szélesedő társadalmi rétegeken átívelő recepciója zajlik: míg használatuk korábban kizárólag egy szűk elitre jellemző, addig immár szélesebb tömegek nyelvhasználatában is megjelennek – ez a fogalmak alkalmazásterületének kitágulását is eredményezi.
2. *Ideológizálhatóság*: a tárgyalt fogalmak megélenkülő használatának következtében a szemantikai terek bővülnek, ezzel együtt burjánzani kezdenek a polemikus ellenfogalmak (forradalom-reakció, konzervatív-liberális stb.)

---

¹² Ritter az Esztétika szócikkben a korszakot a szubjektivitás felé fordulásként (Wende zur Subjektivität) aposztrofálja, ami új logikát és új ismeretelméletet implikál. A *Sattelzeit* terminust érdemes egyszerre politikatörténeti, társadalomtörténeti és kultúrtörténeti nézőpontból felfognunk.

¹³ KOSELLECK 1985, 88.

¹⁴ DUTT 2013, 67.

¹⁵ GGB 1975, XVI-XIX, LEONHARD 2004, 76.

3. *Időiesülés* – vagyis a fogalmak temporalizálódása: fokozódik az át- illetve belátható élet relatív időbeli tartamától való eltávolodás, a fogalmak absztrakciós fokának emelkedésével együtt ez a tapasztalat új horizontjának megnyílását eredményezi.¹⁶ A szisztematikus kategória fogalmakból várapozás-fogalmak – tehát folyamatfogalmak – lesznek, amint elvárásokkal és célokkal töltődnek fel.
4. *Politizálódás*: az affektív jövőre szegeződő folyamatfogalmakkal együtt megjelennek és elszaporodnak az *izmusok*, illetve párhuzamos jelenségként a *neologizmusok* is divatjukat élik, ez együtt jár a nyelv által kormányzott taktikák, vagyis politikai-társadalmi jelszavak gyártásával.

A temporális struktúraváltozásnak német nyelvterületen nyelvi formája is tetten érhető, ezt nevezi Koselleck *szingularizációnak* (*Singularisierung*). A korábban csak többes számban használt főnevek általános fogalmakká, *egyed számú gyűjtőnevekké* (*Kollektivsingular*) válnak (szabadságokból szabadság, történelmekből történelem lesz, stb.), ezzel absztrakciós fokuk emelkedik (már csak azért is, mert az események és a társadalmi struktúrák fogalmakhoz való illeszkedése és fogalmak általi lefedése számos esetben nem valósul/valósulhat meg). Ehhez kapcsolható a modernitás azon sokat emlegetett jellegzetessége is, hogy folyamatosan rá/visszakérdez önmagára.

Koselleck tézisét összefoglalva: az újkor lényegesen megnöveli a tapasztalat és a várapozás közti különbségeket, ezáltal az újkor, mint új idő ragadható meg, amennyiben a várapozások mindinkább eltávolodnak az eddig megtörtént tapasztalatoktól.¹⁷

III.

Módszertanilag a fogalomtörténet a hermeneutikai megközelítést ötvözi a társadalomtörténeti szempontokkal. A fogalmak vizsgálata két szempontból történik: a szinkron aspektus a terminus adott társadalmon belüli jelentését igyekszik felmutatni (figyelembe véve a korviszonyokat és a szituációt, a kontextusokat és a diskurzusokat), míg a diakronikus vizsgálat a fogalmak jelentésének átalakulását követi (tehát a fogalmat „történeti folyamatában újradefiniálva/re-konstruálva” teszi érthetővé

---

¹⁶ GGB 1975, XVIII.

¹⁷ JUNG 2012, 175, vö: KOSELLECK 2003d.

számunkra)¹⁸ – ebben az értelemben a fogalomtörténet a recepcióesztétika alkalmazásának is tekinthető a történettudomány területén.¹⁹

Fontos megjegyezni, hogy a *Történeti alapfogalmak* módszertani koncepciója alapvető különbséget rögzít a „szó” és a „fogalom” között. Míg a *szavak* esetében megengedi a hagyományos szemantikai háromszög (jelölő, jelentés, jelölt) modelljének *szoros* alkalmazását, amennyiben a *szó* kontextusfüggően már mindig is vonatkozik a jelöltre (tehát a szavak természetes többértelműségére alapozza azok egyértelműségének lehetőségét, hiszen egyértelműsíti őket a használat), addig a *fogalmaknak eo ipso* meg kell őriznie a többértelműségüket, mert társadalmi-politikai jelentés-összefüggést, vagyis jelentés-koncentrációt (szemantikai mezőt) zárnak magukba.²⁰ Megközelítésük így *szemasziológiai* helyett *onomasziológiai* kell, hogy legyen – amint azt már Nietzsche is megfogalmazta: „Egyetlen fogalmat sem lehet meghatározni, amelyben szemiotikailag egy egész folyamat sűrűsödik össze; csak az határozható meg, aminek nincs története.”²¹ Vagyis, ha a szavakat a fentebb jelzett értelemben *definiálhatónak* tekintjük, akkor a fogalmak ezzel szemben csak *interpretálhatóak*.²² Lényeges itt még egyszer kiemelni, hogy a vizsgált terminusok Koselleck megállapítása szerint nem vezethetőek le azokból a társadalmi és politikai adottságokból, melyre vonatkoznak, mivel nem csak lenyomatai ezeknek az összefüggéseknek, de egyúttal alkotóelemei is.²³ Ez azt is jelenti, hogy bár a fogalom és a tárgy kölcsönösen egymásra vonatkoznak, a fogalomtörténet *nem helyettesítheti* a tárgytörténetet, illetve az esemény- és struktúratörténetet, hanem (kvázi tudásszociológiai értelemben) a mindenkor változó és egymásra vonatkozó tapasztalati terek és várakozáshorizontok analízisének felmutatására képes.

IV.

A következőkben az egyik ilyen vezérfogalom, a „történelem” jelentésváltozásának alakulását követem végig Koselleck alapján a *Nyeregkor* időszakában. A német nyelvben a XVIII. századot megelőző időszakban a modern történelemfogalom egy szóalakban rejlő kettőssége még két, egymástól különböző kifejezésként volt használatos. A múlt eseményeiről, az elmúlt dolgokról való tudósítást és beszá-

---

¹⁸ KOSELLECK 2003b, 134.

¹⁹ BAT 2006, 435.

²⁰ GGB 1975, XXII. „Egy szó magában foglalja a jelentéslehetőségeket, a fogalomban egyesül a jelentésteljesség”

²¹ (Romhányi Török Gábor fordítása) *Adalékok a morál genealógiájához* II, 13.

²² GGB 1975, XXIII.

²³ KOSELLECK 2003b, 136.

moló, továbbá a történettudomány jelentését a história (*Historie*), míg magát a megtörtént dolgot vagy eseményt a „történelem” (*das Geschicht*) szóalak hordozta.²⁴ Terminustörténetileg a história (ιστορία) első előfordulása Hérodotoszhoz köthető, eredetileg egyaránt jelentette a tudást, a kiderítést és a kutatást: „A halikarnasszoszi Hérodotosz a következőkben foglalja össze történeti kutatásai eredményeit.”²⁵ A történetírás antikvitástól egészen a XVIII. század első feléig ívelő toposza azon a feltévesen alapult, hogy mások tapasztalataiból tanulni lehet, azok tanulságai – hasonló alapfeltételek fennállása mellett – felhasználhatók, tehát átültethetők a mindenkori gyakorlatba. „Amit nekünk magunknak nem áll módunkban megtapasztalni, abban mások tapasztalatára kell hagyatkoznunk.” – jelentette ki Zedler a XVIII. század egyik legátfogóbb német nyelvű enciklopédiájában.²⁶ A szóban forgó „egyres történetek” térben és időben egymástól elhatárolót voltak, azaz minden egyes történet számára önnön immanens összefüggése rajzolta meg a határt. A história hasznának ezen eklatáns, évszázadokig érvényesnek tartott formáját Cicero fogalmazta meg formulaként: „Historia [est] vero testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae, nuntia vetustatis” – vagyis: „A história pedig az idők tanúja, az igazság fénye, az emlékezet élete, az élet tanítómestere, a régiség hírnöke.”²⁷ Ennek német fordítása a XVI. század közepéig megőrizte az antik intenciót:

Historien sind ein zeugniß / eine liecht der wahrheit / das leben des gedächtniß / eine anzeigung des alten wäsens / und Lehrmeisterin und unterweiserin des menschlichen leben. – A históriák az idők tanúvallo-
másai / az igazság fényei / az emlékezet életei / az elmúlt valóság jelei
/ és az emberi élet tanítómesterei és útmutatói.²⁸

A toposz felbomlását²⁹ jelzi, hogy 1767-ben Gatterer *A történeti terv és az elbeszéléseknek abban megalapozódó összefüggései* című munkájában viszont már

²⁴ KOSELLECK 2003a, 42.

²⁵ HÉRODOTOSZ 1,1. (Muraközi Gyula fordítása). Vö. 7,96,1; 2,99,1; 2,118,1; 2,119,3; 2,44,5

²⁶ Idézi: KOSELLECK 2003a, 42. Johann Heinrich Zedler: *Großes Vollsändiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste*. (Halle-Leipzig), 13. kötet, 281. skk. Zedler 1731-től adta ki szóban forgó lexikonát, melyből életében összesen 64 kötet jelent meg.

²⁷ *De Oratore* II, c. 9,36 és c. 12,51.

²⁸ Georg Forberger (ford.): *Francisci Guicciardini Gründtliche unnd wahrhaffige beschreibung aller fürnemen historienn* (Basel, 1574) Ded. 2^v – idézi: GGB 1975, 641. Forberger (1543-1604) német könyvkiadó és fordító volt, elsősorban történeti és alkímiai munkákat ültetett át német nyelvre.

²⁹ Vö. KOSELLECK 2003a. A tanulmány 1967-ben (tehát a lexikon útnak indulása előtt) jelent meg a Karl Löwith 70. születésnapja előtt tisztelgő kötetben. Koselleck írása illeszkedik ahhoz a löwithi témához, ami az emberiség (ön)tudatának változását követi nyomon az ókori Hellasz természetes kozmosz-elképzelésétől a kereszténység megváltás- és eszkatológia-konceptióján át a megváltás modern, szekularizált felfogásáig, ami lehetővé teszi a keresztény eszkatológia szubsztitúcióját a történelemfilozófiával. Vö. Karl Löwith *Világtörténelem*

úgy fogalmazott, hogy „[T]ulajdonképpen szólva csak egyetlen história van, a népek történelme (*Völkergeschichte*), és ez az igazi és tulajdonképpeni *historia universalis*, egy mű, amit még nem írtak meg. A történelem gyakorlatának legmagasabb foka a világ dolgai általános összefüggésének képzete lenne. Mivel egyetlen esemény sem – úgyszólván – szigetszerű a világban.”³⁰ Gatterer megközelítésében az a novum, hogy már nem az egyes történetek példaértékűek, hanem a történelem, mint folyamat.

A német *das Geschicht* szó, mely magára a megtörtént eseményre vonatkozott, először 1300 körül jelent meg az írott szövegekben, többes számú alakját (*die Geschichten*) a XV. és a XVIII. század között az egyes történetek összességének értelmében használták. „A történetek (*die Geschichten*) az erények és a bűnök tükrői, melyekből mások tapasztalatain keresztül megtanulhatjuk, mit kell tennünk és miről kell letennünk; mindezek emlékei a gonosz és dicséretes tetteknek.”³¹ – írja Jablonski általános lexikona. A XVIII. század utolsó harmadában azonban a két kifejezés hosszan tartó folyamat révén egyes számú gyűjtőnévként (*die Geschichte*) egymásra záródott,³² ami egyúttal új tapasztalati tér megnyílását és új jelentéstartalommal való

és üdvtörténet. *A történelemfilozófia teológiai gyökerei* (ford. Boros Gábor és Miklós Tamás). Atlantisz, Budapest, 1996.

³⁰ Johann Christoph Gatterer: *Vom historischen Plan und der darauf sich gründenden Zusammenfügung der Erzählungen*. Gatterer Hist. Bibl., 1. kötet, 25, 26, 28, 85. Idézi: GGB 1975, 641. Gatterer (1727-1799) német történész, a modern (tudományos) heraldika megalkotója, a göttingeni egyetem történelemprofesszora volt.

³¹ Johann Theodor Jablonski: *Allgemeines Lexicon der Künste und Wissenschaften* (1748), 1. kötet, 386. Online: <http://bsb3.bsb.lrz.de/~db/1035/bsb10351902/images/index.html?id=10351902&fip=eayaqrsqrsewqfsdrytsewqeyawewqw&no=5&seite=405> (2015.05.29.) Idézi: GGB 1975, 647. Jablonski (1654-1731) Comenius unokája, német pedagógus és lexikográfus, Frigyes Vilmos porosz koronaherceg nevelője volt.

³² Jan Marco Sawilla „Geschichte”: *Ein Produkt der deutschen Aufklärung? Eine Kritik an Reinhart Kosellecks Begriff des „kollektivsingular Geschichte”* (Zeitschrift für historische Forschung 31 (2004), 381–428.) című tanulmányában három fontos érvet hoz fel Koselleck tézise ellen: 1.) Banális az újabb jeleméletek tükrében az a kijelentés, miszerint a „Geschichte” a XVIII. század végére több jelentéssel bírt. A poliszémia történetfilozófiai teljesítményként való értékelése, illetve a „Történelemről általában” való beszéd lehetőségfeltételeként való interpretálása túl sokat tulajdonít a nyelvtörténet egy megszokott esetének. 2.) Az újabb kutatások tükrében finomításra szorul az az elmélet, hogy az egyes számú gyűjtőnév fokozatosan kiszorítja a történetek pluralitását – az egyes és a többes számú alak már mindig is egyaránt vonatkoztak a „valamiről való” történetek pluralitása mellett a szinguláris történelemre is. Erre egyébként maga Koselleck is felhívja a figyelmet: „Persze a történelem már régóta jelent beszámolót is, ahogy fordítva, a história magát az eseményt is jelöli. KOSSELLECK 2003a, 52. 3) A kizárólagosan német lexémákra való összpontosítás nem számol kellő mértékben a korabeli német területeken a nyelvek (német, francia, latin) erős együttlétevel. A francia *histoire* ugyanis már a XVII. század utolsó évtizedében felvesz egy olyan

felruházódást vont maga után. Koselleck ezért mondja, hogy „csak 1770 óta lehetséges a korábban kimondhatatlan gondolat: az önmagában vett történelem megfogalmazása.”³³ Adelung 1775-ben kiadott általános lexikona még egymás mellett szerepeltette mindkét jelentést:

Die Geschichte, plur. et nom. sing.: (...) Ami megtörtént, egy megtörtént dolog, egy további jelentésében olyan tevékeny és elszenvedett változás is, ami egy dologgal megesik. Szűkebb és közkeletűbb [jelentésében a szó gyakran irányul] különböző, egymással összefüggő változásra, melyeket összefogva azok egy meghatározott egészet alkotnak (...) Ebben az értelemben gyakran szerepel kollektív alakban többes szám nélkül, mint egyazon fajtába tartozó események jelölése.³⁴

A történelem egyes eseményeken túlnyúló, eseményeket összefüggő egészként nyálába fogó jelentése és értelmezése természetesen magasabb absztrakciós fokot is jelentett, hiszen a történelmi mozgásokon túlnyúló egységre is vonatkozott. Az egyes számú gyűjtőnévként használt történelem újabb fogalma tehát már az eredeti valóságot célozza meg, mégpedig annak komplexitásában. Ennek biztos jele a német nyelvben a *Geschichte an und für sich* (önmagáért és önmagában vett történelem), a *Geschichte selbst* (a történelem maga), a *Geschichte an sich* (önmagában vett történelem) és a *Geschichte überhaupt* (a történelem általában) terminusok felbukkanása, ami lehetővé tette a terminus szubjektum nélküli elgondolását is (korábban csak valakinek/valaminek – Nagy Károly, Franciaország stb. – története volt értelmesen elgondolható).³⁵ Ám, mint Chladenius írja, immár „[A]z események sorát történelemnek nevezzük. Ám a sor itt nem pusztán a sokféleséget vagy a sokaságot jelenti, hanem ezeknek egymáshoz képest alárendelő kapcsolatát és az események összefüggését is.”³⁶ Az események közti hatásösszefüggés korántsem pusztán racionális

szóalakot, mely egyesíti magában az egyes számú gyűjtőnév tulajdonságait anélkül azonban, hogy cselekvésfogalomként kellene értelmezni. Vö: JUNG 2011.

³³ KOSELLECK 2010b, 39.

³⁴ Johann Cristoph Adelung: *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart* (1775), 2. kötet, 605-606. (Online: http://lexika.digitale-sammlungen.de/adelung/lemma/bsb00009132_2_1_1582 (2015.05.29.)) Idézi: GGB 1975, 648. Adelung (1732-1806) német könyvtáros, lexikográfus, germanista, 1774–1786 közt megjelent lexikonja nagy hatást gyakorolt a későbbi német lexikográfiára.

³⁵ Vö. KOSELLECK 2010b.

³⁶ Johann Martin Chladenius: *Allgemeine Geschichtswissenschaft, worinnen der Grund zu einer neuen Einsicht in allen Arten der Gelahrtheit gelegt wird* (1752) 7. (Online: http://www.deutschestextarchiv.de/book/show/chladni_geschichtswissenschaft_1752 (2015.05.29.)) Idézi: GGB 1975, 649. Chladenius (1710-1759) német evangélikus teológus és történész volt. Az első, aki a hermeneutikai módszert történeti források területén való alkalmazására tett kísérletet. Tőle származik a (történeti) nézőpont kifejezés is, mi szerint többszörös perspektívából szemlélhető a történelem.

konstrukció: egy olyan önálló terület felismerésére került sor, amely minden emberi tapasztalatot vezet – a történelem tehát önmaga szubjektumává vált. Ebben a szelvényben írta Wegelin 1783-ban azt, hogy „a történelem maga, ha önmagában szemléljük, a legjobb útmutatást nyújtja minden eszes, erkölcsi és társadalmi léthez való viszonyunkban. Belőle, illetve a gondolkodó és tevékeny létezés összefüggéseiből nő ki az erkölcsi világ fogalma. Ezek általános fogalma nem más, mint az általában vett történelem (*Geschichte überhaupt*) kifejezése.”³⁷ Az egyes számú gyűjtőnévként használt történelem jelenti, de emellett meg is alapozza az összes lehetséges egyedi történet feltételét. Az egyes történetek egymással való komplex összhangba kerülése így olyan önálló hatásmódként lepleződött le, melyben ráadásul minden történés egyszerként jelenik meg. Így kell értenünk Droysen azon mondatát, hogy a *történetekről* szól a történelem. Az antikvitás felfogásával ellentétben – ahol csak az képes írni vagy elbeszélni a megtörténtet, aki azt vagy maga hajtotta végre, vagy annak szemtanúja volt (illetve szemtanúkat kérdezett ki) – az újkor tapasztalati világának épp az a központi meghatározottsága, hogy élmény- és tapasztalati térként meghatározott történelmi (de nem történelmi!) ítéletek lehetőségét szabadítja fel – Bolingbroke apológikus, illetve Goethe polemikusan megfogalmazásában: „A saját tapasztalat (*experience*) mások tapasztalata (*history*) által ellenőrzött kell legyen”³⁸, illetve „A történelmet nem tudja megítélni az, aki maga is megélte.”³⁹

Valóságfogalommal való válása mellett a történelem reflexiók fogalommal is alakul: „A történelem joggal tanúja a világnak.”⁴⁰ Adelung már rögzítette a *Történelem* három egyenrangú jelentését: „1. Ami megtörtént, a megtörtént dolog. 2. Ezeknek a megtörtént eseményeknek az elmondása. 3. A megtörtént eseményekről való ismeret, a történettudomány (*Gesichtskunde*)” – majd hozzáfűzte: „A történelem a morál megbízható tanítómestere.”⁴¹ A *Historie* szócikkben ugyanezeket a jelentéseket sorolta fel, majd hozzátette: „Mindezekben a jelentésekben immár, legalábbis a bevett írásmódban ezért a német *Geschichte* a divatosabb.” A história és a történelem kontinuitása így a XVIII. század utolsó harmadában átlépett egy küszöböt: a tényállás, ábrázolás és tudomány jelentésekben használt történelem, mint valóságfogalom fuzionált azzal a reflexióval, ami ennek a valóságnak az egyáltalában vett megragadhatóságát tanította. A történelemben ugyanis „az ember önmagára, mint emberiségre

³⁷ Jakob Wegelin: *Briefe über den Werth der Geschichte* (Berlin, 1783) 24. Idézi: GGB 1975, 650. Wegelin (1721-1791) svájci születésű történész, evangélikus teológus és filozófus volt, 1766-tól a Tudományos Akadémia tagja.

³⁸ HWP 355.

³⁹ *Maximák és reflexiók* 217.

⁴⁰ Charles Rollins: *Historie aller Zeiten und Völker*. (Dresden–Leipzig 1748) 12. kötet, 221. Idézi: GGB 1975, 656.

⁴¹ Johann Cristoph Adelung: *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart* (1775), 2. kötet, 600. sk., 1210. sk. Idézi: GGB 1975, 657.

ismer rá" – jelentette ki Bolingbroke.⁴² Vagyis az egyes számú gyűjtőnévként használt történelem a transzcendentális kategóriák egy fajtájaként tűnik fel, mely magának a *Történelem* lehetőségének a feltételeit célozza meg. Kant ezért kutatta azt a vezérfonalat, mely ésszerű rendbe foglalhatja az emberi cselekedetek tervszerűtlen halmazát.⁴³ Hegel ettől már továbbment: „A történelem (*die Geschichte*) egyesíti magában az objektív és a szubjektív oldalt, s jelentése *éppúgy historia rerum gestarum*, mint maguk a *res gestae*, épp úgy a sajátlagosabban megkülönböztetett történelem-elbeszélés, mint maga a megtörtént, a tettek és az események.”⁴⁴ Az, hogy a történelem önmaga szubjektuma és objektuma is térbeli tekintetben a világtörténelemmel korrespondál, időbeli dimenzióját tekintve pedig a fejlődés szukceszív egyszerűségének feleltethető meg. Létmódja mellesleg az öntudatra való visszakötésében realizálódik: „A történelem az emberiség tudatossá válása és önmagáról való tudata”⁴⁵ – írta Hegellel való polémiája ellenére ugyanabban a szellemben Droysen.

V.

A valóságfogalom és a reflexió fogalom kettőssége a történelemfilozófia színre lépését is elhozta, ami kísérletet a történelem és a filozófia közti alapvető feszültség feloldására, amennyiben a történelmet az erkölcsi (*sittliche*) világ reprezentánsaként fogta fel.⁴⁶ A fogalmat magát Köster vezette be 1790-ben német nyelvtérre: aki a „Történelem filozófiája» új kifejezést használja, annak észre kell vennie, hogy az nem tulajdonképpen vagy különös tudomány, ahogy azt könnyen hihetnénk a kifejezést először megpillantván. Mert az, amennyiben a história részének egészét vagy a történelmi tudomány egészét ebben a formában tárgyalja, akkor a továbbiakban már nem az önmagában vett história maga”,⁴⁷ hanem – teszi hozzá – a történelem logikája, a *historia universalis* rendszere, amit Köster a történelem ontológiájának nevez. Az viszont, hogy az a história, ami korábban az egyesről és a különösről, az esetlegesről szólt immár filozófiaképpé vált, korántsem magától értetődő. Koselleck szerint a folyamat három lépésben valósult meg, ezekre az 1. esztétikai reflexió, 2. a történelem moralizálása, 3. hipotézisképzés címszavakat használja.

---

⁴² HWP 358.

⁴³ KANT 1997, 56.

⁴⁴ HEGEL 1979, 123. (kiemelés az eredetiben)

⁴⁵ DROYSEN 2006. 83.§ ill. 86.§

⁴⁶ HWP 359.

⁴⁷ Heinrich Martin Gottfried Köster: *Ars historiae* (Deutsche Enzyklopädie) 666. Idézi: GGB 1975, 658.

1. Az esztétikai reflexió

A történelem a XVIII. század közepén még nem számított tudományos diszciplínának, csak irodalmi *nemnek* – nem *scientia*, hanem *ars* volt. Rendszerszerűen tekintve a história a teológia vagy a jogtudományok szolgáltatója volt, s még a filozófián (*artes liberales*) belül sem alkotott külön szakot, a triviumon belül a retorika és a dialektika kategóriája alá volt besorolva. A változást történelemfilozófia elméleti teljesítményének tekinthetjük, amennyiben új módon rendelte egymás mellé a históriát és a poétikát. A XVIII. század előtt kettejük viszonya két szélső pont között ingadozhatott. Az egyik oldal képviselő szerint a história igazságtartalma magasabb, mint a költészeté, mert a *res factae*-vel foglalkozik és nem a *res fictae*-vel. Az a történetírás, ami a költészethez hasonlóan kitalált dolgokkal ügyködik, végső soron tévedéshez, akár hazugsághoz is vezet. Ezért az ebbe a táborba tartozó történészek Lukianosz tükör-metaforáját alapként tekintve a „puszta igazság” keresését magasabb rendűnek tartották a költészetnél. Velük szemben az egészen Arisztotelészig visszanyúló hagyomány hívei a históriát fokozzák le a költészethez képest, mondván: a költészet nem azt meséli el, ami megtörtént⁴⁸ (az esetleges), hanem mindazt, ami lehetséges – ez pedig filozofikusabbá és jelentésgazdagabbá teszi a históriánál, hiszen közvetve az általánosra vonatkozik. A história ugyanis ezen felfogásban nem a cselekvés egységét, hanem egy idő egységét jeleníti meg – ti. ami *egy bizonyos időben* megtörtént, vagyis a kontingens tényekről tudósít. Lessing arisztotelészi szellemben mondotta, hogy „alkalmi történelmi igazságok soha nem válhatnak szükség-szerű észigazságok bizonyításává”,⁴⁹ ergo a költő „úr a történetek fölött, s az eseményeket olyan közelre tudja egymáshoz illeszteni, amennyire akarja.”⁵⁰ A történész feladata eszerint tehát *nem* a tények leírása, hanem az eseményekről adható kép plasztikus megjelenítése – így válik Friedrich Schlegelnél a történetíró múltba tekintő profétává.⁵¹ A história filozófiaképesse válása azonban egyáltalán nem azt jelentette, hogy az egyik megközelítés győzelmet aratott volna a másik fölött, sokkal inkább fuzionált a kettő. A XVIII. század új műfaját, a növekvő népszerűségnek örvendő polgári regényt például ugyan a poétika alá sorolták, de a történelmi tényekhez való hűség posztulátuma alá utasítottan – ezzel egy időben a históriának elsődleges szempontként a poétika értelemalapító egységteremtésének imperatívuszát írták elő,

---

⁴⁸ Ezzel szemben a história annak visszaadása, ami (meg)történt a természet és a történelem területén, így szokásos fogalom a tudás egésze számára. Vö: *Poetika* 1451a36. skk., 1459a17. skk.

⁴⁹ *Über den Beweis des Geistes und der Kraft* (1777). In: *Sämtliche Schriften*, 13. kötet (1897), 6. Idézi: GGB 1975, 659.

⁵⁰ *Briefe, die neuste Literatur betreffend. Nr. 63*. In: *Sämtliche Schriften*, 8. kötet (1892), 168. Idézi: GGB 1975, 659.

⁵¹ BAT 2006, 422.

ami a kronológiai rend helyett az ábrázoló- és elbeszélő-művészetre helyezte a hangsúlyt. Így nyer értelmet a Gatterer 1767-es művének címében szereplő „történeti terv” és az „elbeszélések abban megalapozódó összeilleszkedése.”⁵² Kant a teleológiai egységteremtést már nem pusztán esztétikai, hanem sokkal inkább morális feladatnak tartotta: „Az általános világtörténetnek az emberi nem tökéletes polgári egyesülését célzó természeti terv szerint való feldolgozására irányuló filozófiai kísérletet lehetségesnek, sőt, e természeti cél vonatkozásában kívánatosnak kell tekinteni.”⁵³ A poétika és a história közti régi vitát aztán Schiller és Humboldt oldotta fel, amennyiben az események történeti-filológiai (tehát kritikai) megalapozása mellett azok megformálásában a produktív fantázia szükségességét hirdették: „A történetírónak, ha méltó erre a névre, minden eseményt egyetlen egész részeként kell bemutatnia, vagy ami ugyanaz, minden egyes esemény kapcsán a történelem általános formáját kell ábrázolnia.”⁵⁴ Az események láthatatlan összefüggését Humboldt a háttérben „ható és teremtő erőkre”⁵⁵ vezeti vissza, ami a történelemnek a formát ad. A történelem, mint működési összefüggés, és mint ismeret kettőssége végezetül azért nem igazi ellentmondás Humboldt szerint, „mert mindaz, ami hatással bír a világtörténetben, az hat az ember belsejében is.”⁵⁶

2. A történelem moralizálásától a folyamatszerűségig

A história eredeti feladatai közé nem csak az tartozott, hogy segítsen az ítélethozatalban, hanem az is, hogy jobbitson és neveljen. A XVIII. század végén így a moralitás bizonyításának terhe immár magának a történelemnek a feladatává vált. Már Bacon is megjegyezte, hogy a história önmaga törvényszéke. *A történelem egyes számban* meghonosodása a nyelvben viszont ahhoz vezetett, hogy a morális tartalmat nem az egyes történetek, hanem a történelem maga hordozta, ami szükségképpen vonta magával a processzualizálódást. Herdernél ez a humanizmus, mint a történelemben működő természeti erő, Schillernél pedig a világtörténelem, mint a világ ítélőszéke.⁵⁷ Ernst Moritz Arndt ehhez a szellemhez hűen mondotta, hogy azok, „akik az államot visszafelé szeretnék vezetni, azok bolondok vagy gazemberek”, s a történelem ítélőszéke „a múlt azon tanításának egyike, amire szükségünk lenne.”⁵⁸

---

⁵² Johann Christoph Gatterer: *Vom historischen Plan und der darauf sich gründenden Zusammenfügung der Erzählungen*. Gatterer Hist. Bibl., 1. kötet, 21, 16, 82.skk.

⁵³ KANT 1997, 56.

⁵⁴ HUMBOLDT 2006, 13.

⁵⁵ HUMBOLDT 2006, 16.

⁵⁶ HUMBOLDT 2006, 17.

⁵⁷ Schiller: *Resignation*. SA 1. kötet, 199. Idézi: GGB 1975, 667.

⁵⁸ Ernst Moritz Arndt: *Der Bauernstand – politisch betrachtet*. (Berlin, 1810) 43. Idézi: GGB 1975, 668.

Az ítélőszékké avanzsálódás viszont épp a történészek szubjektív ítélethozatalának elhagyását írja elő követelményként, amivel megnyílnak a kritikus vagy ideologikus szemlélés terei, amennyiben a történelem egyszerisége és irányultsága implikálja magának a történelemnek, mint törvényszéknek a toposzát. „Az önös üzemeket a világtörténelem, mint a világ törvényszékének büntetése követi, ahol a múltba irányuló túlfűtött visszaugrás éppúgy *salto mortale*, ahogyan a forradalom jövőbe való ugrása is volt.”⁵⁹ A retorika, a történetírás és a morál közt korábban megvont teoretikus határok ezzel elmosódnak,⁶⁰ a történelem, mint ítélőszék az újkor olyan toposzává válik, melyet hol kritikusan, hol ideologikusan szemlélnék.

3. Racionális hipotézisképzéstől az ész a történelemben gondolatáig

A történelem tervének poétikai kidolgozása megteremtette a történelem belső egységét és megteremtette a „történelem rendszerét” – „Az igazi tanítómester maga a történelem, s nem a megírt történelem.”⁶¹ A történelem morális posztulátuma a történelem, mint ítélőszék gondolatához vezetett. Mindkettő a história kortárs filozófiai reflexiójának eredménye.

Maga a „történelem filozófiája” kifejezés Voltaire-től származik, aki Bazin abbé álnéven tett közzé ezzel a címmel egy írást 1765-ben. A német fordítás három évvel később jelent meg,⁶² s a történelem filozófiája hamarosan polemikus fogalomként vált a teremtéstörténettel és a Biblián alapuló történelemszemlélettel szemben. Maga Voltaire kritikusan viszonyult a Szentírásban való hithez, metafizikai értelemben az Isteni Gondviseléshez, teológiai értelemben pedig a történetek belső (üdv történeti) összefüggését tekintve. Számára fundamentális előfeltételként az (univerzális) emberi ész és az emberi természet változatlansága szolgál. Német területeken sorra jelentek meg az efféle alternatív-hipotetikus történelmek: Iselin (1764), Herder (1774), Köster (1775). Közös bennük, hogy lerombolták a múltbeli események modellszerűségét, s helyette a történelmi folyamatok egyszeriségét és a történelem haladását tették vizsgálat tárgyává.⁶³ A történelem melleleg eltávolodott a természettől, a történelem természeti szubsztrátuma elillant. Helyébe transzcendentális-immanens elv lépett: az, hogy a történelem egyáltalán elgondolható, az mindenki számára csak az öntudat által tételezett lehet – jelentette ki Schelling. Ebből

---

⁵⁹ Wilhelm Schulz: *Brockhaus der Gegenwart* (1841). Idézi: GGB 1975, 668.

⁶⁰ KOSELLECK 2003a, 53.

⁶¹ Gustav von Merissen mondása 1837-ből. KOSELLECK 2003a, 54.

⁶² *Die Philosophie der Geschichte von verstorbenen Herrn Abtes Bazin*. Németre átültette Johann Jacob Harder (Leipzig, 1768)

⁶³ KOSELLECK 2003a, 62.

számára belátható módon következik az, hogy „a történelem, mint egész az Abszolútum folyamatos, lassanként feltáruló kinyilatkoztatása.”⁶⁴ A filozófiának tehát nincs más tartalma, mint a *Történelem*, amennyiben feltárja az *Én transzcendentális múltját* és leírja az *öntudat történetét és történelmét*. A schellingi értelemben felfogott *Történelemben* a sokféleség totalitása egybeesik, s kiesik az *a priori* és *a posteriori* történelem különbsége.⁶⁵ A német idealizmusban az esztétikai értelemegység, a történelem által nyújtott vagy abból kinyerhető morál és a lehetséges történelem ésszerű konstrukciójának gondolatai egyesülnek. Így a történelem egyedüli igaz tárgya Schelling szerint „csak a világpolgári alkotmány fokozatos létrejötte lehet, mert ez az egyetlen alapja a történelemnek. Minden más történetírás, mely nem egyetemes, csak *pragmatikus* lehet, vagyis a régiek által is ismert fogalom alapján csak egy meghatározott empirikus célra irányulhat”⁶⁶ Azáltal, hogy a filozófia szisztematizálta a történelmet, a történelem is hatást gyakorolt a filozófiára: „A filozófia az emberi szellem szisztematikus történelme annak általános cselekvései módjaiban”⁶⁷ – foglalta össze Fichte. A *Történelem* tehát már nem egyszerűen múltbéli eseményösszefüggéseket és azokról szóló beszámolót jelentette, hanem a társadalmi és politikai tervezés jövőbe mutató horizontját is hozzáférhetővé tette, így Koselleck szerint cselekvésfogalommá vált.⁶⁸ A filozófia és a történelem jelzett konvergenciája Hegelnél teljesedett ki. A történelem filozófiája nála nem más, mint a *gondolkodó vizsgálódás*, a *Történelem* egyes számú gyűjtőneve pedig nem pusztán az ész reflexiója, hanem maga is a *Szellem megjelenése*. Az a folyamat, ahol a Szellem önnön magához, önnön fogalmához segíti magát, nem más, mint a *Történelem*.⁶⁹ A *Geschichte an und für sich* fogalma egyesíti magában a történelmet, mint eseményt és annak elbeszélését, a sorsot és a híradást,⁷⁰ ezzel a jog, a büntetés, az erőszak, a hatalom, az előrelátás és a véletlen, Isten és a Sors szinonimájává válik. Mindez egy nehezen feloldható ambivalenciát eredményez: egyrésztől a sorsként tekintett *Történelem* a folyamatfogalom túlerejét reprezentálja a cselekvő-szenvedő emberekkel szemben, de másrésztől ugyanígy elválaszthatatlanul összekapcsolódik vele a „csinálhatóságába” („Machbarkeit der Geschichte”) vetett hit, vagyis egyúttal rendelkezésünkre álló cselekvésfogalmat is jelent.

Az egyes számú gyűjtőfogalom (...) megnyitotta azt a lehetőséget, hogy az ember valami olyan hatalmat tulajdonítson a történelemnek,

⁶⁴ SCHELLING 2008, 286.

⁶⁵ HWP 363.

⁶⁶ SCHELLING 2008, 275.

⁶⁷ *Über dem Unterschied des Geistes und des Buchstabens in der Philosophie*. AA 2/3. kötet, 1974, 334.

⁶⁸ KOSELLECK 2003d, 305.

⁶⁹ GGB 1975, 671.

⁷⁰ GGB 1975, 594.

amely az emberi eseményekben és szenvedésekben lakozva mindent titokzatos vagy éppen nyilvánvaló terv szerint illeszt össze és lendít előre, egy olyan hatalmat, amellyel szemben az ember felelőséget érezhet, vagy amelynek nevében cselekedhet.⁷¹

A XIX. században a történelem tehát olyan politikai és társadalmi vezérfogalomként avanszálódik, mely mindenhatóként és legfőbb igazságként tétéleződik, magába emelve ezzel azokat a tulajdonságokat, mellyel korábban Isten rendelkezett – így válik „minden elgondolható ideológia gyűjtőmedencéjévé”.⁷² Ezzel legitimitást nyer – s egyúttal biztosítékot a cselekvő számára – az a mindenkori politika, ami szerint „ha az ember a *Történelem* végrehajtója, akkor maga semmilyen felelősséggel sem tartozik.”⁷³ A múlt és a jövő elválasztása, a jövő tervezésének és „csinálhatóságának” vágya a XIX. században a történetírásra is hatást gyakorolt. Mivel gyakorta előfordul, hogy többé nem a múlt, hanem a jövőre vonatkozik, a történetírás elzárja magát a falszifikációtól, s így könnyen válik az utópisztikus elképzelések és törekvések tárgyává – gondoljunk csak Marxra, aki a történelmet egyenesen a „forradalom tanítójának” nevezi.

---

⁷¹ KOSELLECK 2003a, 60.

⁷² GGB 1975, 712.

⁷³ Vö: Koselleck 2003d.

Irodalom

- BAT 2006: *Bevezetés a társadalomtörténetbe* (szerk. Bódy Zsombor – Ö. Kovács József). Osiris Kiadó, Budapest.
- BREISACH, Ernest 2004. *Historiográfia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- DROYSEN, Gustav 2006. Historika (ford. Csejtei Dezső). In: *Történetelmélet II*. Osiris Kiadó, Budapest. 44–121.
- Dutt, Carsten 2013: Begriffsgeschichte als Historie der Moderne. Semantik und Pragmatik nach Koselleck. In: *Zwischen Sprache und Geschichte. Zum Werk Reinhart Kosellecks* (szerk. Carsten Dutt és Reinhard Laube). Wallstein Verlag, Göttingen. 65–81.
- GGB 1975: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. (szerk. Otto Brunner – Werner Conze – Reinhart Koselleck). Klett-Cotta, Stuttgart 1972–1997, 2. kötet, 593–717.
- HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 1979. *Előadások a világtörténet filozófiájáról* (ford. Szemere Samu). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HÉRODOTOSZ *A görög-perzsa háború* (ford. Muraközi Gyula). Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- HUMBOLDT, Wilhelm von 2006. A történetíró feladatáról (ford. Rajnai László). In: *Történetelmélet II*. Osiris Kiadó, Budapest. 9–22.
- HWP: *Historisches Wörterbuch der Philosophie* (szerk. Joachim Ritter). 3. kötet. Schwalbe & Co. Verlag, Basel-Stuttgart.
- JORDAN, Stefan 2013. *Theorien und Methoden der Geschichtswissenschaft*. UTB-Schöningh, Paderborn.
- JUNG, Theo 2011. Das Neue der Neuzeit ist ihre Zeit. Reinhart Kosellecks Theorie der Verzeitlichung und ihre Kritiker. In: Helga Mitter – Katharina Scherke (szerk.) *Moderne: kulturwissenschaftliche Jahrbuch 6*. (2010/2011). Studien Verlag, Innsbruck – Wien – Bozen. 172–184.
- KANT, Immanuel 1997. Az emberiség egyetemes történetének eszméje világpolgári szemszögből. In: uő. *Történetfilozófiai írások* (ford. Mesterházi Miklós és Vidrányi Katalin). Szeged, Ictus. 41–59.
- KOSELLECK, Reinhart 1985. Fortschritt und Beschleunigung. Zur Utopie der Aufklärung. In: Klaus Binder (szerk.) *Der Traum der Vernunft. Vom Elend der Aufklärung*. Luchterhand, Darmstadt – Neuwied. 75–103.

- KOSELLECK, Reinhart 2003a. *Historia magistra vitae. A toposz felbomlása a mozgásba lendült történelem újkori horizontján.* In: uő. *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája.* Atlantisz, Budapest. 41–75.
- KOSELLECK, Reinhart 2003b. *Fogalomtörténet és társadalomtörténet.* In: uő. *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája.* Atlantisz, Budapest. 121–147.
- KOSELLECK, Reinhart 2003c. *Rendelkezésünkre áll-e a történelem?* In: uő. *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája.* Atlantisz, Budapest. 299–321.
- KOSELLECK, Reinhart 2003d. 'Újkor'. *Modern mozgásfogalmak szemantikájáról.* In: uő. *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája.* Atlantisz, Budapest. 345–401.
- KOSELLECK, Reinhart 2010a. *Stichwort: Begriffsgeschichte.* In: uő. *Begriffsgeschichten.* Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main. 99–102.
- KOSELLECK, Reinhart 2010b. *Wozu noch Historie?* In: uő. *Vom Sinn und Unsinn der Geschichte.* Suhrkamp Verlag, Berlin. 32–52.
- LEONHARD, Jörn 2004. *Grundbegriffe und Sattelzeiten — Languages and Discourses: Europäische und anglo-amerikanische Deutungen des Verhältnisses von Sprache und Geschichte.* In: *Interkultureller Transfer und nationaler Eigensinn. Europäische und anglo-amerikanische Positionen der Kulturwissenschaften* (szerk. Rebekka Habermas és Rebekka v. Mallinckrodt). Wallstein Verlag, Göttingen. 71–86.
- METZGER, Franziska 2011. *Geschichtsschreibung und Geschichtsdenken im 19. und 20. Jahrhundert.* UTB-Haupt Verlag, Bern – Stuttgart – Wien.
- OLSEN, Niklas 2012: *History in the Plural. An Introduction to the Work of Reinhart Koselleck.* Berghahn Books, New York – Oxford.
- SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph 2008. *A transzcendentális idealizmus rendszere* (ford. Endreffy Zoltán). Lectum Kiadó, Szeged.